

Journal of Islamic Propagation

Volume 2 ● No 6 ● Autumn & Winter 2021

Imamiyah Leaders and Cultural Solutions for Having Children

Seyyed Ayatollah Ahmadi Sheikh Shabani*

Abstract

Population, as the most important pillar of civilization, is considered as one of the important issues of any society. Population control policies in the past decades have caused an increase in the average age of the society and a decrease in fertility, and it has turned into a crisis and has been an all-round threat to the future of the country. Despite the fact that the population chart of Iran is declining and considering the importance of population and childbearing in Islam, referring to the lifestyle of the Fourteen Infallibles (PBUT) can provide a religious and practical model for explaining the strategic policy of population in Islam, and also can provide solutions in facing the crisis of population. This article examines the narratives and Sirehs (lifestyles) with a descriptive-analytical method and aims to examine the cultural solutions of the Fourteen Infallibles in the field of population and childbearing in the face of generational limitation and in dealing with the population crisis, with the aim of reforming the minds of audience, take steps towards the increase in population. The findings of this study suggest that while having a positive approach to increasing the population, and in order to achieve this goal, Ahl al-Bayt (a.s.) emphasized on prioritizing the cultural approach and adopting measures such as making it easier to get married, getting married on time, not delaying in having children, valuing children, family and household, as well as creating material and spiritual motivation and encouragement.

Keywords

Strategies to fight population decrease, having children in Islam, cultural strategy to increase population, Sireh (lifestyle) of the Fourteen Infallibles in increasing population.

---

* PhD in History of Islam. Director of Department of the National Center for Answering Religious Questions.
ahmadi1380@yahoo.com

پیشوایان امامیه و راهکارهای فرهنگی فرزندآوری

دکتر سید آیت‌الله احمدی شیخ شبانی*

چکیده

جمعیت، به‌عنوان مهم‌ترین رکن تمدن، از مسائل مهم هر جامعه‌ای محسوب می‌شود. سیاست‌های کنترل جمعیت در دهه‌های گذشته، موجب افزایش متوسط سن جامعه و کاهش باروری شده و به بحرانی تبدیل گردیده و تهدیدی همه‌جانبه برای آینده کشور است. با وجود روبه‌افول بودن نمودار جمعیتی کشور و با توجه به اهمیت مقوله جمعیت و فرزندآوری در اسلام، مراجعه به سیره معصومان علیهم‌السلام می‌تواند در خصوص تبیین سیاست راهبردی جمعیت در اسلام، الگویی دینی و کاربردی به دست دهد و در مواجهه با بحران جمعیتی راهگشا باشد.

این نوشتار با روش وصفی - تحلیلی، به بررسی روایات و سیره پرداخته و در صدد است راهکارهای فرهنگی معصومان علیهم‌السلام در حوزه جمعیت و فرزندآوری در مواجهه با تحدید نسل را مورد بررسی قرار داده و در مقابله با بحران جمعیتی، با هدف اصلاح ذهن مخاطبان، در راستای افزایش جمعیت قدم بردارد.

پژوهش حاضر، این نتیجه را به دست می‌دهد که اهل بیت علیهم‌السلام علاوه بر داشتن رویکرد مثبت برای افزایش جمعیت، در راستای تحقق این هدف، بر اولویت رویکرد فرهنگی و اتخاذ تدابیری همچون: آسان‌گیری در ازدواج، ازدواج به‌هنگام، عدم تأخیر در فرزندآوری، ارزش‌گذاری برای فرزند، خانواده و خانه‌داری، و نیز ایجاد انگیزه و تشویق مادی و معنوی، توصیه و تأکید کردند.

کلیدواژه‌گان: راهکارهای مبارزه با کاهش جمعیت، فرزندآوری در اسلام، راهکار فرهنگی افزایش جمعیت، سیره معصومان علیهم‌السلام در افزایش جمعیت.

* دکترای تاریخ اسلام و کارشناس مرکز ملی پاسخگویی به سؤالات دینی: ahmadi1380@yahoo.com

مقدمه

به دلیل تغییرات در انگاره‌های مردم درباره جمعیت و فرزندآوری، بخش قابل توجهی از جامعه به بی‌فرزندگی یا کم‌فرزندگی تمایل پیدا کرده‌اند. جهت اصلاح این وضعیت، فرهنگ‌سازی در این باره ضرورت دارد و یکی از این اقدام‌ها، تبیین سیره و سخنان معصومین علیهم‌السلام در این زمینه است. بیشتر چالش‌های جمعیت و فرزندآوری، مربوط به دو حوزه فرهنگ و اقتصاد و تحت تأثیر عواملی شناختی است که به باورها، ارزش‌ها و نگرش‌ها برمی‌گردد. عدم تمایل به فرزندآوری یا تمایل به فرزند کمتر، عمدتاً ناشی از ضعف فرهنگی یا مشکلات اقتصادی است. فرهنگ و اقتصاد به‌عنوان مکمل یکدیگر در حوزه مسائل اجتماعی، جایگاه بسیار مهم و پیوند محکمی با همدیگر داشته و قابل تفکیک نیستند. فرهنگ، نقش نرم‌افزار یک سامانه و اقتصاد، حکم سخت‌افزار آن را دارد؛ یکی بدون دیگری، ناقص است. ازاین‌روست که در متون دینی آمده است: «الْفَقْرُ مَوْتُ الْأَكْبَرِ؛ فقر، مرگ بزرگ‌تر است» (برقی، ۱۳۷۱ق، ج ۲، ص ۶۰۱). این روایت، حاکی از اهمیت اقتصاد است و یا در جایی دیگر می‌فرماید: «هیچ گنجی، غنی‌تر از قناعت نیست» (سید رضی، ۱۳۷۹ش، ص ۵۴۰). این حدیث نیز بیانگر اهمیت فرهنگ است.

در الگوی جامعه‌شناختی، بر اهمیت عوامل فرهنگی در تحولات باروری تأکید می‌شود. جامعه‌شناسان بر این باورند که تبیین پدیده باروری، باید در دو سطح خرد و کلان صورت گیرد. در نگاه کلان‌نگرانه، از جمله علل مؤثر بر باروری، فرهنگ جامعه و عوامل محیطی هستند. این عوامل، جهت و میزان حرکت باروری در جامعه را تبیین می‌کنند؛ اما در سطح خرد، بیشتر گرایش‌ها، نگرش‌ها، انگیزه‌ها و سلیقه‌های زوجین است که حرکت اصلی باروری را تعیین می‌کند تا محیط اجتماعی و فرهنگی (شرف‌الدین و چراغی کوتیانی، ۱۳۹۳ش، ص ۵۷-۵۸).

درباره جمعیت و فرزندآوری از منظر آیات و روایات، تحقیقات بسیاری انجام شده است؛ ولی غالب این تحقیقات، مسئله‌محور و جزئی نیست یا به سیره توجه خاصی ندارند؛ برخلاف تحقیق حاضر که راهکارهای ایجابی فرهنگی فرزندآوری را با محوریت سیره و سخنان اهل بیت علیهم‌السلام مورد توجه قرار داده است. چستی این موضوع، پرسش اصلی پژوهش پیش رو نیز می‌باشد.

راهکارهای ایجابی - فرهنگی فرزندآوری

در اینجا راهکارهای ایجابی - فرهنگی فرزندآوری با محوریت سیره و سخنان اهل بیت علیهم السلام را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱. تبیین و تفهیم ارزش و ضرورت فرزندآوری و تکثیر نسل

یکی از موانع افزایش فرزندآوری، جهل و ناآگاهی از ضرورت آن در بعد فردی و اجتماعی است و مخاطراتی که آینده خانواده و جامعه را تهدید می‌کند. قدم اول، این است که نخبگان و سایر مردم، هم ضرورت عقلی و شرعی و فواید فردی و اجتماعی ازدواج به‌هنگام و فرزندآوری را بدانند و هم آفت و خطر کاهش و پیری جمعیت و تحدید نسل در ابعاد مختلف را خوب درک کنند و بدانند تحدید نسل، خطر جدی برای فرهنگ، اقتصاد، امنیت و استقلال آینده جامعه اسلامی است. برای رسیدن به این مهم، باید مطلوبیت ازدواج و فرزندآوری، نزد شارع و فواید مادی و معنوی آن دانسته شود. اهل بیت علیهم السلام با بیان و تأکید بر ویژگی‌های مثبت فرزندداری و اشاره به نعمت بودن وجود فرزند، به صورت مستقیم و غیرمستقیم سعی در تبیین و تفهیم این مطلب داشتند که فرزندداری، آثار و برکاتی برای خانواده و جامعه دارد و انسان بی‌فرزند و کم‌فرزند، از آن برخوردار نیست.

امام رضا علیه السلام در بیانی با اشاره به آیه شریفه «مردان و زنان بی‌همسر خود را همسر دهید. همچنین، غلامان و کنیزان صالح و درستکاران را. اگر فقیر و تنگدست باشید، خداوند از فضل خود آنان را بی‌نیاز می‌سازد. خداوند گشایش‌دهنده و آگاه است»^۱ (نور، آیه ۳۲)، بر فایده و ضرورت ازدواج، حتی اگر آیه‌ای روشن [از کتاب خدا] و سستی پیروی شده [از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم] و اخبار فراوان نبود، تأکید نمود و آثار و برکاتی چون: نیکی کردن به خویشاوند، نزدیک ساختن افراد دور [به یکدیگر]، الفت بخشیدن میان دل‌ها، درهم تیدن حقوق، افزودن بر جمعیت و نیز اندوختن فرزند برای [رویاری با] سختی‌های روزگار و پیشامدهای زمانه را برای ازدواج و فرزندآوری برشمرد که با وجود این برکات، خردمند دانا، به این کار رغبت نماید و انسان ره‌یافته درست‌اندیش، به آن بشتابد (کلینی، ۱۴۰۷ق. ج ۵، ص ۳۷۳-۳۷۴). امام رضا علیه السلام کثرت فرزند را

۱. «وَ أَنْكَحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَ الصَّالِحِينَ مِنْ عِبَارِكُمْ وَ إِمَانِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُعْزِمِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ.»

ثمره ازدواج، و فرزند را مایه امنیت و پشتوانه در روزگار سختی معرفی کرده و با این جملات، به بیان دلیل عقلی و فواید اجتماعی ازدواج و فرزندآوری اشاره نموده و این گونه، تأثیر کلام خویش بر ذهن و درک جامعه مخاطب را افزایش داده است. در واقع، حضرت با تبیین آثار و برکات مادی و معنوی ازدواج و فرزندآوری، بر مطلوبیت این مسئله تأکید نمود و به صورت ضمنی، قرآن و سنت نبوی را پشتوانه مطلوبیت ازدواج و فرزندآوری معرفی کرد.

در همین خصوص، مقام معظم رهبری با استناد به این سخن رسول خدا ﷺ که فرمود: «ازدواج کنید، صاحب نسل شوید تا زیاد شوید» (شعیری، بی تا، ص ۱۰۱)، تصریح کرده‌اند که این خواست خدا و رسولش است که مسلمانان زیاد شوند و افزایش پیدا کنند. ایشان همچنین گفتند: «چنانچه عدد ملت مسلمان - حالا در یک کشور اسلامی مثل کشور ایران یا در فضای اسلامی مثل امت اسلامی - زیاد باشد، این زمینه و امکان برای رشد و تعالی در آنها وجود دارد؛ یعنی وقتی که عده زیاد است، افراد صالح در آن قهراً زیادترند، توانایی‌ها قهراً بیشتر است، نیروی انسانی قهراً راقی‌تر است» (بیانات رهبری در دیدار جمعی از زوج‌های جوان، ۶ فروردین ۱۳۹۸).

۲. آموزش و فرهنگ‌سازی

تکثیر نسل، صرفاً با دستور و قانون افزایش جمعیت اتفاق نمی‌افتد؛ بلکه آگاهی‌بخشی، تبیین ارزش‌ها و فرهنگ‌سازی، اولین گام تأثیرگذاری و تغییر است. توسعه فکر صحیح در جامعه و ترغیب انسان‌ها به فکر کردن، زمینه پذیرش منطق درست را مهیا می‌کند. مقابله با کار ضد فرهنگی، اقدامات فرهنگی می‌طلبد.

روایاتی که بر تشویق به ازدواج به‌هنگام، ازدواج با زنان ولود و نهی از سقط جنین، عزل و... تأکید دارند، به صورت مستقیم آموزش و فرهنگ‌سازی در خصوص فرزندآوری را مد نظر دارند و گاهی نیز به طور غیرمستقیم و ضمن دعا و مناجات یا در قالب اصلاح سبک زندگی است. بعضی از مؤمنان به اهل بیت علیهم‌السلام مراجعه می‌کردند و از نیازمندی و فقر خویش گلایه می‌کردند و ایشان نیز آنان را به ازدواج توصیه می‌کردند و پس از ازدواج، روزی‌شان گشایش می‌یافت (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۳۰). گاهی نیز از طریق بیان احکام و فلسفه آن، بر آموزش اصحاب و فرهنگ‌سازی اهتمام می‌ورزیدند. امام کاظم علیه‌السلام به اسحاق بن عمار که سقط جنین را برای زنی که به جهت ترس از بارداری - با این استدلال که نطفه‌ای بیش نیست - جایز می‌شمرد، حکم و

فلسفه حرمت آن را تبیین نمود که نطفه، مبدأ خلقت آدمی است (ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۴، ص ۱۷۱). امام با این بیان، او و مردم را به نقطه شروع زندگی که همان مرحله نطفه است، آگاه می‌کند. با آموزش صحیح و همگانی متناسب با افکار، اصناف و رده‌های مختلف، فرهنگ‌سازی اتفاق خواهد افتاد. مقام معظم رهبری بر این مسئله تأکید کردند که فرهنگ‌سازی در این مسئله، مثل خیلی از مسائل دیگر اجتماعی، حرف اول را می‌زند؛ باید فرهنگ‌سازی بشود که متأسفانه، امروز این فرهنگ‌سازی نیست، تعطیل است... (بیانات رهبری در دیدار اعضای همایش ملی «تغییرات جمعیتی و نقش آن در تحولات مختلف جامعه»، ۶ آبان ۱۳۹۲). فرزندآوری، یکی از مهم‌ترین مجاهدت‌ها و وظایف زنان است که مسئولان جامعه باید در این زمینه فرهنگ‌سازی کنند؛ چراکه فرهنگ‌سازی، از قانون‌گذاری مهم‌تر و اثربخش‌تر است.

۳. تقویت ایمان و باور به آخرت

یکی از موانع فرزندآوری زیاد، ضعف ایمان و نداشتن نگاه توحیدی است که موجب عدم تحمل مشکلات می‌شود. یکی از مسائل مهم و مؤثر در این خصوص، تقویت بینش توحیدی و آخرت‌باوری است. انسان، به خصوص نسبت به چیزهایی که بداند کارش ارزش افزوده و مابه‌ازای قابل توجهی دارد، توجه می‌کند. به‌ویژه مؤمنان هنگامی که ارزش معنوی و اخروی کارشان را بدانند، انگیزه مضاعف پیدا خواهند کرد؛ مانند این سخن رسول خدا ﷺ که فرمود: «کسی که دوست دارد خدا را طاهر و مطهر ملاقات کند، ازدواج کند» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۰، ص ۴۳). احادیث متعددی در مجامع روایی، از همین قبیل است؛ مانند توصیه رسول خدا ﷺ به یکی از اصحاب خویش که فرمود: «اگر می‌توانی صاحب فرزندان شوی که زمین را به تسبیح پروردگار سنگین کنند، پس این کار را بکن» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۳۳).

توجه دادن جامعه به فرهنگ دعا و درخواست فرزند از خداوند، ناخودآگاه تقویت ارتباط با خالق را به دنبال خواهد داشت و انسان را متوجه وجود بی‌نیاز خالق جهان می‌کند که خود آثار روانی و شناختی مهمی در مخاطب دارد. یکی از آثار این توجه و ارتباط، آن است که در صورت محقق نشدن خواسته، انسان دچار یأس نشده و احساس می‌کند به منبع لایزالی متصل است که برای او به نحو شایسته دیگری جبران می‌کند. در نتیجه، هر مقدار میزان دینداری مردم افزایش یابد، توجه و تحقق آموزه‌های دینی، از جمله فرزندآوری نیز افزایش خواهد یافت.

مردی نزد رسول خدا ﷺ آمد و از عیال‌واری و بدهکاری و گرفتاری خود شکوه کرد و از حضرت خواست دعایی به وی بیاموزد که گشایش امرش حاصل شود. حضرت از وی خواست وضوی نیکو بگیرد و آنگاه دو رکعت نمازی که رکوع و سجودش کامل باشد، به جای آورد. سپس، دعایی را به او آموخت که بعد از نماز بخواند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۴۷۴).

نگاه توحیدی داشتن به زندگانی دنیوی، تحمل مشکلات را سهل و چه بسا لذت‌بخش می‌گرداند. رسول خدا ﷺ روزی بر حضرت فاطمه علیها السلام وارد شد و دید که با دست‌های خود آسیاب را می‌گرداند و در عین حال، سرگرم شیر دادن به کودک خردسالش است. اشک در دیدگان رسول خدا ﷺ جمع شد و فرمود: «دخترم، تلخی‌های زندگی دنیا را بچش؛ برای وصول به شیرینی آخرت.» فاطمه علیها السلام، با آن همه کار و مشکلات زندگانی، عرض کرد: «خدایا بر این نعمت‌ها و بر کرامت‌های او سپاسگزارم» (اسکافی، ۱۴۰۴ق، ص ۶؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۳، ص ۸۶).

۴. ارزش‌گذاری برای فرزند

اصلاح بینش، نگرش و رفتار خانواده‌ها در زمینه ارزش‌فرزند، می‌تواند اسباب رغبت و اراده زوج‌ها برای فرزندآوری را فراهم سازد. زمانی که شخص به ارزش‌مندی فرزندداری فکر کند و ببیند که علاوه بر مسئله فطری و حبّ بقای ذات که در وجود انسان است، چه فواید مادی و معنوی بر فرزندآوری وجود دارد، به آن راغب‌تر خواهد شد. فرزند، هم از حیث معنوی، ارزشمند است؛ زیرا هدیه الهی به بندگان و از احسان‌های پروردگار است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۶) و با اعمال نیکش می‌تواند برای پدر و مادر «باقیات الصالحات» باشد و نیز از حیث مادی، منافع فراوانی دارد؛ از جمله، مایه آرامش و امنیت دوران پیری پدر و مادر خواهد بود (شاکری و همکاران، ۱۳۹۳ش، ص ۲۱-۲۷).

رسول خدا ﷺ فرمود: «فرزند، جگرگوشه مؤمن است. اگر [در کودکی] مُرد، شفیع والدین خواهد بود و اگر بعد از پدر بمیرد، برای او از خداوند طلب مغفرت می‌کند و خدا او را می‌آمرزد» (ابن‌ابی‌جمهور، ۱۴۰۵ق، ج ۱، ص ۲۷۰). در حدیث دیگر، آن حضرت خطاب به ابن‌عباس، فرزند را برکت برای خانه دانست (متقی هندی، ۱۴۰۵ق، ص ۲۸۱). همچنین، در سیره اهل بیت علیهم‌السلام نیز شاهد هستیم که برای فرزندان خویش ارزش و احترام قائل بودند و آنان را

گرامی می‌داشتند؛ به‌ویژه دختران که مورد بی‌مهری در خانواده و جامعه آن روزگار بودند (ر.ک: کلینی، کافی، کتاب العقیقه، باب فضل الولد، ج ۶، ص ۲؛ محمدرضا زیبایی‌نژاد، دوماهنامه علمی، فرهنگی و اجتماعی حوراء، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، ش ۲۰، ۱۳۸۵ش). این روش گفتمان، ارزشمندی فرزند را در خانواده و جامعه نهادینه ساخت.

۵. ارزش‌گذاری برای خانواده

یکی از پیامدهای خانواده‌ستیزی و کاستن جایگاه ارزشمند خانواده در جوامع، کاهش تمایل به فرزندآوری است. خانواده گسترده، امروزه جای خود را به خانواده هسته‌ای (شامل: پدر، مادر و فرزندان) داده است و با آسیب‌هایی مواجه شده است. پس، توجه به حفظ و تقویت آن، اهمیت مضاعفی یافته است. نهاد خانواده در اسلام، بسیار عزیز و ارزشمند است و حفظ و تقویت آن با تکریم و احترام به حقوق همدیگر، موجب انگیزه برای گسترش و رشد آن از طریق فرزندآوری و تلاش و کار و محبت خواهد شد.

اهل بیت علیهم‌السلام در توصیه بر تقویت بنیان خانواده و تأکید بر روابط خانوادگی اهتمام جدی داشتند که صله رحم، یکی از ابعاد آن است. رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «در اسلام هیچ بنایی محبوب‌تر و ارجمندتر از ازدواج [و خانواده] نیست» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۰، ص ۲۲۲). همچنین فرمود: «بهترین شما، کسی است که با خانواده‌اش بهترین باشد و من بهترین شما با خانواده هستم» (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۱۶). در همین راستا، احترام و تکریم همسر به صورت شایسته می‌تواند در بهبود روابط خانواده کمک کند؛ چنان‌که نبی اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «هرکس همسری برگزید، باید وی را تکریم کند» (ابن‌حیون، ۱۳۸۵ش، ص ۱۵۷).

اگر بنیان خانواده مستحکم و فضای محبت و عاطفه بر آن حاکم گردد و حسّ امنیت، برکت و پیشرفت در آن تأمین شود و اعضای خانواده، به‌ویژه مادر، احساس ارزشمندی داشته باشد، تمایل آنان به گسترش خانواده و فرزندآوری، بیشتر از خانواده‌های دارای اختلاف و بی‌عاطفه خواهد بود. باید ارتباط بین فرزندآوری بیشتر با امنیت، پیشرفت و برکت خانواده تبیین شود.

۶. ارزش‌گذاری برای خانه‌داری

کم‌ارزش تلقی کردن خانه‌داری و کاهش منزلت زن خانه‌دار، موجب کاهش تمایل او فرزندآوری می‌شود تا بتواند شغلی که موقعیت اجتماعی برای او تثبیت کند، برگزیند. ارزش قائل شدن برای

خانه‌داری، به‌عنوان یکی از شریف‌ترین کارها، باید به صورت یک باور فرهنگی در ذهن مردم جای گیرد و به‌عنوان یک اصل، مدّ نظر مسئولان قرار بگیرد تا امید و تلاش برای دست یافتن به جایگاه ارزشمند خانواده تقویت شود. در نتیجه، میل و رغبت به فرزندآوری افزایش می‌یابد. نباید جایگاه و ارزش خانه‌داری تنزل یابد و مایه خجالت برای مادران خانه‌دار باشد؛ بلکه باید به‌عنوان شغلی افتخارآمیز، معرفی شود و در این باره، فرهنگ‌سازی صورت گیرد.

اینکه برترین زن عالم، افتخارش خانه‌داری و خدمت به همسر و فرزندان بود، خود برای شرافت و منزلت خانه‌داری کافی است. فاطمه زهرا علیها السلام از اینکه پدرش رسول خدا صلی الله علیه و آله کارهای خانه را به او سپرده است، خیلی خوشحال شد؛ حضرت علی علیه السلام و فاطمه علیها السلام، برای تقسیم کار به حضور پیامبر خدا صلی الله علیه و آله رسیدند و درخواست نمودند که آن حضرت تکلیف هر یک را در امور خانه مشخص فرماید. رسول خدا صلی الله علیه و آله به امیر مؤمنان علیه السلام دستور داد کارهای خارج خانه را انجام دهد و به دخترشان فاطمه علیها السلام نیز فرمود داخل خانه را اداره نماید. آن بانوی دو عالم، از این تقسیم کار به‌شدت خوشحال شد و فرمود: «جز خدا کسی نمی‌داند که از این تقسیم کار، تا چه اندازه خوشحال شدم؛ زیرا رسول خدا مرا از انجام کارهایی که مربوط به مردان است، بازداشت» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۸۱).

ارزش قائل شدن برای کار خانه و عبادت دانستن آن، از مسائلی است که تصویر مثبتی از خانه‌داری به نمایش می‌گذارد؛ چنان‌که بنا بر روایتی، رسول خدا صلی الله علیه و آله با مشاهده کمک کردن امیر مؤمنان علیه السلام به حضرت زهرا علیها السلام در کارهای خانه، برای آن (کمک مرد به همسر در خانه‌داری) پادشاه بزرگ و بی‌ظنیری ذکر کردند (شعیری، بی‌تا، ص ۱۰۲). از سویی دیگر، خوب شوهرداری کردن، جهاد زن شمرده شده است (همان).

تصویرسازی مثبت از فرزندآوری و خانه‌داری، می‌تواند اقدام مناسبی در زمینه فرهنگ‌سازی برای افزایش جمعیت باشد.

۷. تقویت روحیه امید و اعتماد به پروردگار

یک از اسباب کاهش فرزندآوری، این است که والدین در خصوص آینده فرزندان، به‌ویژه معیشت آنان، نگرانی دارند و اطمینان و امید به آینده ندارند. برای مواجهه با این چالش، به دمیدن روح امید به جامعه و مردم نیازمندیم. پدر و مادر باید اعتماد و امید به خدا را در خویش بالا

ببرند و از لطف و عنایت خدا ناامید نشوند و به یقین بدانند آن که فرزند می دهد، روزی اش را هم می دهد. حضرت علی علیه السلام در ضرر ناامیدی می فرماید: «... اگر نومیدی بر دل چیره شود، تأسف خوردن آن را از پای درآورد» (سید رضی، ۱۳۷۹ ش، ص ۴۸۷).

امام صادق علیه السلام می فرماید: «... ناامیدی از رحمت خداوند، از بزرگترین گناهان نزد پروردگار است» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۵۴۴).

اعتماد و توکل به خدا، انسان را از ترس آینده و ناامیدی نجات می دهد. ناگفته پیداست که توکل، به این نیست که انسان تنها به عبادت و راز و نیاز با خداوند مشغول گردد و دست از کسب و کار بردارد؛ به آن امید که خداوند روزی او و اهل و عیالش را فراهم می سازد. بی تردید، این برداشت غلطی است و هرکسی این رویه را پیش گیرد، بیراهه رفته و به معنا و مفهوم حقیقی توکل دست نیافته است؛ چنان که در روایتی آمده است: وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله جمعی را دید که به کشت و زرع نمی پردازند، فرمود: شما چه کسانی هستید؟ گفتند: ما از توکل کنندگانیم. حضرت فرمود: «شما سربار دیگران هستید؛ نه از متوکلان» (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۱، ص ۲۱۷).

اعتماد به پروردگار، یعنی اینکه به خدا بدگمان نباشیم و بدانیم اگر وعده ای داد، حتماً عمل می کند. اگر فرمود روزی هر بنده ای به دست من است، اطمینان داشته باشیم که این چنین است. سوء ظن به خدا، عمدتاً از ضعف ایمان به خدا، عدم ایمان به صفات او، همچون ایمان به علم، ربوبیت و رزاقیت خدا ناشی می شود؛ چنان که امام صادق علیه السلام فرمود: «کسی که ازدواج را به دلیل ترس از فقر ترک کند، به خدا بدگمان شده است؛ زیرا خداوند فرموده است: اگر آنان فقیر باشند، خداوند از فضل و کرم خود بی نیازشان می کند» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق، ج ۳، ص ۲۵۱).

۸. ایجاد انگیزه و تشویق

ندانستن ضرورت و فواید فرزندآوری، مایه کم شدن انگیزه برای افزایش فرزندان است. از رهنمودهای اهل بیت علیهم السلام که می توان به عنوان راهکاری مؤثر برای مقابله با کاهش جمعیت بهره برد، ایجاد انگیزه، تشویق و تأکید بر فرزندآوری و ازدیاد نسل از طریق بیان فواید و آثار آن است. مجموع سخنان و سیره معصومان علیهم السلام، این رویکرد را تأیید می کند و ما در هیچ جای از سیره ایشان، شاهد نیستیم که شخصی را از آوردن فرزند منع کرده باشند یا به کسی توصیه کرده باشند که تعداد فرزندان شما کافی است و از فرزند بیشتر منع کرده باشند. به طور کلی، هیچ سخنی از

پیشوایان دین مبنی بر نهی از فرزندآوری نداریم؛ جز روایت ضعیف السند «قَلَّةُ الْعِيَالِ أَحَدُ الْيَسَارِينَ» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۴۱۶) و یکی دو جمله نزدیک به این مضمون که برخی با نگاه یک‌سویه، به نادرستی آنها را بر مطلوبیت کاهش فرزندآوری و جمعیت حمل کرده‌اند (برای مطالعه درباره نقد این دیدگاه، ر.ک: سید محسن خرازی، «کنترل جمعیت و عقیم‌سازی»، مجله فقه اهل بیت، ش ۲۱، ۱۳۷۹ش).

نقل برخی حکایات نیز در ایجاد انگیزه و اشتیاق به فرزندآوری بسیار مؤثر است؛ از جمله امام صادق علیه السلام فرمود: مردی از فرزندآوری کوتاهی می‌کرد؛ تا اینکه هنگام وقوف در عرفات، جوانی را دید که دعا می‌کرد و با گریه می‌گفت: «پروردگارا! پدر و مادرم، پدر و مادرم!» آن مرد، پس از دیدن این حالت، به فرزندآوری رغبت کرد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۳).
در اینجا به رویکرد اهل بیت علیهم السلام در زمینه تشویق و ایجاد انگیزه مادی و معنوی در خصوص فرزندآوری اشاره می‌کنیم:

الف. مشوق‌های معنوی

انسان، مرکب از دو بُعد جسمانی و روحانی است و تربیت و تأمین نیازهای او در هر دو بُعد، دارای اهمیت است؛ اما از آنجا که اصالت انسان، به بُعد جاودانه او، یعنی روح اوست، توجه به معنویت که غذای روح است، اولویت و رجحان دارد. موارد زیر را می‌توان از انگیزانه‌های معنوی در سیره و سخنان معصومان علیهم السلام در راستای فرزندآوری و افزایش نسل دانست:

۱. توشه آخرت (باقیات الصالحات)

با توجه به معادباوری در اندیشه مسلمانان و اینکه دنیا را مزرعه و محل تهیه زاد برای آخرت می‌دانند (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۵۱۰)، نوعاً آن چیزی را که در مسیر پُربار شدن توشه آخرت‌شان باشد، می‌پذیرند. پس، ورود از این درگاه برای اقتناع اندیشه جامعه اسلامی برای تحقق اهداف الهی و اسلام، از جمله تحریض به فرزندآوری، سودمند خواهد بود. از این رو، اهل بیت علیهم السلام به مفید بودن فرزندان برای آخرت والدین تأکید می‌کردند (شعیری، بی‌تا، ص ۱۰۵)؛ چنان‌که علامه طباطبائی در تفسیر آیه شریفه ۲۳ سوره بقره و مراد از جمله «قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ؛ برای خود مقدم بدارید»، را رجحان توالد و افزودن به بشریت دانسته است؛ اما یادآور می‌شود این مطلوبیت تکثیر نسل، فی نفسه نیست؛ بلکه برای این است که با آمدن افرادی جدید به روی

زمین، ذکر خدای سبحان در زمین باقی بماند و افراد صالحی دارای اعمال صالح پدید آیند تا خیرات و برکاتشان هم عاید خودشان شود و هم عاید پدرانی که باعث پدید آمدن آنان شدند... (طباطبائی، ۱۳۷۴ش، ج ۲، ص ۳۲۰).

توجه دادن به نقش توالد در ابقای ذکر خدا و این نکته که هر کار خیری که فرزندان انجام دهند، پدر و مادر هم در آن شریک هستند، اثر انگیزشی مثبتی بر والدین و خانواده‌ها دارد. همچنین، در روایات اشاره شده است، حتی کودکانی که در طفولیت از دنیا می‌روند، برای پدران [و مادران] شان زیر عرش الهی استغفار می‌کنند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۳۴).

۲. افتخار پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

سرور هر مسلمانی از اینکه بتواند اقدامی انجام دهد که مایه خوشحالی و مباهات رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و پیشوایان دینش باشد، وصف ناپذیر است. امام علی عَلِيٌّ فرمود: «ازدواج کنید؛ زیرا پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بارها فرمود: کسی که دوست دارد از سنت من پیروی کند، باید ازدواج کند. همانا ازدواج، جزء سنت من است و در طلب فرزند باشید؛ زیرا من در فردای قیامت، به فزونی شما بر امت‌ها افتخار می‌کنم» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰، ص ۹۳).

همچنین، امام رضا عَلِيٌّ این سخن رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را به سلیمان جعفری یادآوری نمود که: «نباید زیبایی به تنهایی ملاک انتخاب همسر باشد؛ بلکه باید همسرانی انتخاب کنید که فرزندآوری بیشتری داشته باشند؛ زیرا آن حضرت روز قیامت به کثرت امت اسلامی بر سایر امت‌ها مباهات می‌کند» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۳۴). این سخنان، تأثیر بسزایی بر پیروان مکتب اسلام و معتقدان به رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دارد؛ چنان‌که پیرو تأکید روایات بر نامگذاری به اسم محمد و عشق مسلمانان به آن حضرت، همواره نام و القاب آن حضرت در صدر آمار اسامی فرزندان مسلمانان بوده است. از این رو، اگر بتوان این مفهوم را در جامعه به درستی تبیین کرد، بر انگیزه مسلمانان تأثیر فراوانی خواهد داشت.

۳. ایجاد نگرش و تصویرسازی مثبت

قریب به اتفاق روایات و گزارش‌های رسیده از سیره اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَامُ و مرتبط با فرزندآوری با رویکرد مثبت، این مسئله را مورد توجه قرار داده است؛ از جمله هرگاه شیعیان و یا سایر مردم به معصومان عَلَيْهِمُ السَّلَامُ مراجعه کرده و برای طلب فرزند درخواست دعا داشتند، با برخورد مثبت ایشان

مواجه شدند و ائمه اطهار علیهم‌السلام در خواست دعای مسلمانان و شیعیان برای صاحب فرزنددار شدن را همیشه مورد استقبال قرار داده و حتی راهکارهایی برای فرزندآوری به ایشان معرفی می‌کردند. عبدالرحمن اصفهانی که از اهل سنت بود، همراه دو تن از شیعیان (احمد بن نصر و محمد بن علوی) نزد امام هادی علیه‌السلام رفته بود و با دیدن کراماتی از آن حضرت، مذهب شیعه را اختیار کرد. وی می‌گوید: به دعای امام هادی علیه‌السلام، صاحب ده فرزند شدم (ابن حمزه طوسی، ۱۴۰۱ق، ص ۵۵۰).

قرآن کریم در عین هشدار در مورد آسیب‌های فرزندان، آنان را زینت زندگی دنیا دانسته است؛ زیرا مایه لذت، امید و دلخوشی والدین هستند و در بین نعمت‌های الهی، از بزرگترین نعمت‌هاست که ثمره مادی و معنوی دارد (سوره کهف، آیه ۴۶). تأکید روایات، بر فرزندآوری است و بهترین میراث خدا برای مرد، فرزند صالحی است که برای او استغفار می‌کند. از منظر احادیث، فرزند نیکوکار، از سعادت‌مندی شخص می‌باشد. تولد فرزندان برای والدین، احساس مفید بودن به آنان می‌دهد؛ چون در واقع، میوه درخت زندگی خود را برداشت می‌کنند. در ادامه، به بیان برخی از برکات و ثمرات فرزند شایسته و صالح اشاره می‌نماییم.

- تحفه الهی

اهل بیت علیهم‌السلام فرزند صالح را گلی که از جانب خداوند بین بندگانش تقسیم کرده است، معرفی نموده‌اند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۲). همچنین، رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرزند شایسته را گلی از گل‌های بهشت دانسته است (همان، ص ۳).

- میراث پروردگار

از نگاه معصومان علیهم‌السلام، فرزند صالحی که برای پدر و مادر استغفار کند، میراثی الهی برای بنده مؤمن به شمار می‌رود (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۱۸).

- نشانه خوشبختی

در احادیث، فرزند نیکوکار، از نشانه‌های خوشبختی مرد شمرده شده است (ابن‌اشعث، بی‌تا، ص ۱۹۴). در روایتی، امام صادق علیه‌السلام فرمود: «از نعمت‌های خدا بر مرد، این است که دارای فرزندی باشد که شبیه او باشد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۱، ص ۹۵).

- هم‌نشینی با پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم

پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، کسی را که سه دختر و سه خواهر را سرپرستی کند و بر سختی‌های ایشان تا

آخر صبر کند، او را همتشین خود در بهشت مثل دو انگشت سبابه و میانه دانست و در ادامه، سرپرستی نیکو از دو یا یک دختر را نیز دارای چنین پاداشی دانست» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۶).

- رهایی از عذاب

رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: «حضرت عیسی از کنار قبری گذشت که صاحبش را عذاب می‌کردند. سپس، سال آینده نیز از آنجا گذشت؛ درحالی‌که او را عذاب نمی‌کردند. پس، خطاب به خداوند عرض کرد: پروردگارا! سال اول از کنار این قبر گذشتم و حال آنکه او عذاب می‌دید و اکنون که گذشتم، او عذابی نداشت! خداوند به ایشان وحی کرد: او دارای فرزند صالحی است که راهی را آباد کرد و یتیمی را پناه داد. پس، به خاطر این اقدامات فرزندش، آمرزیده شد.» سپس پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: «از میراث‌های الهی برای بنده مؤمنش، فرزندى است که خداوند را عبادت کند» (همان، ص ۳ و ۴).

- شفاعت پذیرفته‌شده

امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام فرمود: «فرزندان مسلمانان در پیشگاه حق، به شفاعت‌کنندگان و پذیرفته‌شدگان شفاعت نامیده شده‌اند» (همان، ص ۳).

۴. جایگاه و پاداش مادری

بها دادن به مادر و با ارزش تلقی کردن جایگاه مادری، حس مفید بودن زن را برانگیخته و رنج آلام دوران بارداری و وضع حملش را کاهش می‌دهد. آگاهی پیشوایان دین از این مسئله و توجه دادن به این مطلب، می‌تواند بر شوق زنان جامعه برای فرزندآوری افزوده و خانواده را جهت این مهم آماده سازد. اینکه رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اولویت توجه و نیکی بیشتر به مادر را در مقایسه با پدر، مورد تأکید قرار داده (اهوازی، ۱۴۰۲ق، ص ۴۰؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۵۹)، از این منظر قابل فهم است.

رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به مردی فرمود: «سوگند به آن‌که مرا به حق به نبوت مبعوث نموده، انس گرفتن یک شبِ او (همسرت) با تو، از جهاد یک سال در راه خدا بهتر است» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۶۳). همچنین، روزی رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در باره جهاد و فضیلت آن سخنرانی می‌کرد. در این اثنا، زنی سؤال کرد: آیا زنان از این جهاد سهمی دارند؟ حضرت پاسخ داد: «از زمان شروع بارداری تا پایان شیردهی، زن مانند مجاهدی است که در راه خدا در حال جهاد است و اگر در این مدت بمیرد، نزد خدا مقام شهید را دارد» (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۳۴).

نقل و نشر این روایات، می‌تواند انگیزه و مشوق خوبی برای هر زن مسلمان و دوستدار پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله باشد تا مادری را تجربه نماید و فرزندآوری را تکرار کند.

ب. مشوق‌های مادی

مسائل مادی و دنیوی از آن جهت که محسوس و در دسترس هستند، برای انسان قابل فهم‌تر است. بنابراین، باید در تشویق به فرزندآوری از این نظر نیز فروگذار نکرد؛ چنان‌که اهل بیت علیهم‌السلام فواید مادی و دنیوی فرزندان را نیز یادآور می‌شدند؛ از جمله این فواید می‌توان به این چند مورد اشاره نمود:

۱. شیرینی زندگی

شخصی از امام صادق علیه‌السلام سؤال کرد: شیرین‌ترین چیز برای انسان چیست؟ فرمود: «داشتن فرزند جوان». سپس، پرسید: بدترین حالت برای انسان چیست؟ حضرت در پاسخ فرمود: «از دست دادن فرزند» (ابن‌بابویه، ۴۱۳ق، ج ۱، ص ۱۸۸). ائمه اطهار علیهم‌السلام فرزند را روح زندگی معرفی می‌دانند که با آمدنش زندگی شیرین می‌شود و از دست دادن فرزند را ناگوارترین اتفاق برای انسان برشمرده‌اند.

۲. بهره‌مندی از کمک فرزند

از آنجاکه انسان موجودی اجتماعی است، در طول زندگی بی‌نیاز از یاری دیگران نیست. فرزندان، بهترین یاری‌کنندگان انسان هستند. پس، اهل بیت علیهم‌السلام از این جهت برای ایجاد انگیزه در بین مردم بهره می‌بردند. امام سجاد علیه‌السلام فرمود: «یکی از خوشبختی‌های مرد، این است که فرزندان داشته باشد که کمک‌کار او باشند» (ابن‌بابویه، ۱۳۶۲ش، ج ۱، ص ۱۵۹). خانواده‌ای که فرزندان بیشتر دارند، معمولاً والدین هیچ موقع تنها نمی‌مانند و هنگام پیری و کهولت که نیاز به حضور دیگران در کنارشان است، همیشه از نعمت حضور فرزندان و یاری و حمایت آنان برخوردارند و این، از برکات فرزند زیاد است.

امام رضا علیه‌السلام از جمله فواید فرزند را توان بیشتر برای رویارویی با سختی‌های روزگار و پیشامدهای زمانه یادآوری نمود (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۷۳-۳۷۴).

۳. استمرار حیات

انسان، ذاتاً حبّ به بقا دارد؛ اما ناچار باید تسلیم مرگ شود. از آنجاکه فرزند از وجود انسان است

(ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۶۳)، می‌تواند نام و یاد آدمی را زنده نگه دارد و بقای او را در قالبی دیگر تضمین کند؛ چنان‌که روایت شده است: «کسی که بدون جانشین (وارث) بمیرد، گویا در مردم نبوده است و کسی که بمیرد و جانشین داشته باشد، گویا نمرده است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۱، ص ۹۱).

این امر، موجب دل‌گرمی و ایجاد انگیزه می‌شود تا انسان کسی را داشته باشد که از ثمره وجودش به او ببخشد و به آن افتخار کند و این، همان حس مفید بودن است. البته حضرت در ادامه اشاره می‌نماید که خیر و شرّ فرزندت، به تو نسبت داده می‌شود.

۴. افزایش روزی

معصومان علیهم‌السلام، رزق و روزی و ازدیاد آن را برای یک مرد، مشروط به زن و فرزند می‌دانند؛ چنان‌که در کتاب کافی روایت شده: اسحاق بن عمار درباره صحت این روایت از امام صادق علیه‌السلام پرسید که مردی به حضور پیامبر شرفیاب شد و از تنگدستی شکایت کرد. حضرت فرمود: «ازدواج کن.» چون ازدواج کرد، روزی‌اش زیاد شد. امام صادق علیه‌السلام در پاسخ به اسحاق فرمود: بله، این روایت، حق است؛ روزی، با زن و عیال است» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۳۰).

این رویکرد حقیقی، موجب می‌شود که خانواده‌ها بدانند وجود فرزندان فراوان در یک خانواده، مایه برکت و فزونی در مال و رزق و روزی است و در نتیجه، انگیزه بیشتری برای فرزندآوری خواهند داشت.

۵. امتیاز برای عیال‌واری

اگر شخص بداند در صورت ازدواج و برخورداری از فرزندان متعدد، دارای امتیاز می‌شود و تسهیلاتی ویژه دریافت می‌کند، انگیزه او برای فرزندآوری بیشتر می‌شود. ابو‌عزه جمحی در جنگ بدر در سپاه مشرکان بود و اسیر شد. رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به دلیل اینکه او صاحب زن و فرزندان زیاد بود، بر او منت گذاشت و بدون فدیة آزادش کرد (ذهبی، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۱۶۸-۱۶۹) و بنا بر روایتی، به دلیل دخترانش او را رها کرد (بیهقی، ۱۴۰۵ق، ج ۳، ص ۲۸۰). این آزادی، از برکت فرزندان زیاد بود.

۶. پشتوانه و اعتبار

امام سجاد علیه‌السلام در دعایی که برای فرزندان است، از خداوند می‌خواهد تعداد آنان و نسلش را زیاد

گرداند و در قالب دعا، به بخشی از آثار و فوایدی که فرزندان می‌توانند داشته باشند، اشاره نموده و با فرازهایی امیدبخش، شوق پیروان و محبانش را برای طلب فرزند افزون می‌کند:

«بار خدایا! بازوی مرا به وسیله ایشان استوار گردان. خدایا! وجودم را به آنان نیرومند و کجی ام را به وسیله ایشان راست کن. تبارم را به آنان افزونی ده و مجلسم را به آنها زینت بخش و یادم را به آنان زنده‌دار و در نبود من، کارهایم را به وسیله ایشان کفایت کن و مرا به سبب آنان بر روا شدن نیازم یاری ده. آنها را نسبت به من عاشق و مهربان و روی آورنده و برایم مستقیم و مطیع قرار ده؛ نه عصیان‌کننده و نه عاق و مخالف و خطاکار» (امام سجاد علیه السلام، ۱۳۷۶ش، دعای ۲۵).

نتیجه

امروزه، جامعه با موانع و چالش‌های فرزندآوری فراوانی، به‌ویژه موانع فرهنگی و اقتصادی مواجه است. ضروری است دغدغه‌مندان فرهنگی کشور، هرکدام به روشی در راستای فرهنگ‌سازی جهت افزایش جمعیت قدم بردارند. یکی از شیوه‌های مؤثر، مراجعه به اهل بیت علیهم السلام و استمداد از سیره و سخنان ایشان برای این منظور است. پژوهش حاضر، یک گام در این جهت است و با مراجعه به منابع روایی و تاریخی، راهکارهای ایجابی - فرهنگی را بر اساس سیره و سخنان اهل بیت علیهم السلام ارائه کرده است.

برآیند این تحقیق، آن است که اهل بیت علیهم السلام در خصوص ازدیاد فرزندآوری و افزایش جمعیت اسلام، توجه و تأکید داشتند. سفارش‌ها و دستورهای ایشان در این زمینه، همگی بر مطلوبیت افزایش فرزندآوری و مقابله با «اقدام علیه تولید نسل» دلالت می‌کند؛ سفارش‌هایی مانند: توصیه به ازدواج به‌هنگام، ازدواج با زنان ولود، اصطلاح نگرش به فرزندآوری، مقابله با انگاره دخترستیزی، ارزش‌گذاری برای فرزند، خانواده، مادری، خانه‌داری، نهی از سقط جنین، عزل و عقیم ساختن و نیز مدیریت جنسی.

ائمه معصومین علیهم السلام همچنین، در زمینه اصلاح سبک زندگی در راستای باروری، علاوه بر مقابله با موانع باروری با تصحیح باورها و رفتارها و اصلاح انگاره‌های ناصحیح در زمینه فرزندداری، بر تقویت ایمان به خدا تأکید کرده و توصیه‌ها و دستورهای طبی و تغذیه‌ای در جهت تقویت باروری ارائه کردند. در گام‌های بعدی، راهکارهای فرهنگی سلبی و راهبردهای اقتصادی بر اساس سیره و سخنان اهل بیت علیهم السلام راهگشا خواهد بود.

چند پیشنهاد

با توجه به آموزه‌های فوق، یکی از راهکارهای کاربردی برای ازدواج به موقع و افزایش فرزندآوری، این است که خدمت سربازی را برای افرادی که ازدواج کرده‌اند، کاهش داده و برای کسانی که صاحب فرزند هستند، حذف شود و یا تسهیلات ویژه‌ای برای آنان در نظر گرفته شود. این امر، باعث ایجاد انگیزه‌ای مضاعف برای تعداد قابل توجهی از جوانان جهت تسریع در امر ازدواج خواهد شد.

توجه بیشتر دولت به تأمین نیازهای مالی خانواده‌ها، کاهش تورم و تصویب و اجرای مشوق‌های مالی چشم‌گیر و مؤثر، و همچنین پیگیری و حل مسائل و مشکلات مرتبط با این موضوع، به همراه موارد ذیل، از دیگر راهکارهای کارآمد در مسیر فرزندآوری خانواده‌هاست:

- توسعه شبکه بهداشت و سلامت باروری؛
- ایجاد اشتغال و رفع بیکاری؛
- جلوگیری از افزایش مهاجرت و شهرنشینی با حمایت از مشاغل روستایی؛
- افزایش انگیزه ازدواج آسان از طریق کمک‌های مالی یا غیرمالی دولت به جوانان.

منابع

الف. كتاب

۱. قرآن كريم.
۲. ابن ابی جمهور، محمد بن زين الدين، ۱۴۰۵ق، عوالي اللثالي، تحقيق: مجتبی عراقی، قم، دار سيد الشهداء.
۳. ابن اشعث، محمد بن محمد، بی تا، جعفریات (اشعثیات)، تهران، كتابخانه جديد نینوا.
۴. ابن بابويه، محمد بن علی، ۱۳۷۸ق، عيون اخبار الرضا، تحقيق: مهدي لاجوردی، تهران، نشر جهان.
۵. _____، ۱۴۱۳ق، من لا يحضره الفقيه، تحقيق: علی اكبر غفاری، چاپ دوم، قم، اسلاميه وابسته به جامعه مدرسین.
۶. _____، ۱۳۶۲ق، الخصال، تحقيق: علی اكبر غفاری، چاپ اول، قم، جامعه مدرسین.
۷. ابن حمزه طوسی، محمد بن علی، ۱۴۱۹ق، الثاقب فی المناقب، تحقيق: نیل رضا علوان، چاپ سوم، قم، انصاریان.
۸. ابن حیون، نعمان بن محمد، ۱۳۸۵ش، دعائم الاسلام، آصف فیضی، چاپ دوم، قم، مؤسسه آل البيت عليه السلام.
۹. اسكافي، محمد ابن همام، ۱۴۰۴ق، التمهيد، قم، مدرسه امام هادی عليه السلام.
۱۰. امام سجاد عليه السلام، ۱۳۷۹ش، صحيفه سجاديه، قم، الهادي.
۱۱. اهوازی، حسين بن سعيد، ۱۴۰۲ق، الزهد، چاپ دوم، قم، چاپخانه علميه.
۱۲. برقی، احمد بن خالد، ۱۳۷۱ق، المحاسن، تحقيق: جلال الدين محدث، چاپ دوم، قم، دار الكتب الاسلاميه.
۱۳. بيهقي، احمد بن الحسين، ۱۴۰۵ق، دلائل النبوة، تحقيق: عبدالمعطي قلجی، بيروت، دار الكتب العلميه.
۱۴. متقی هندی، علی بن حسام، ۱۴۰۵ق، كنز العمال، بيروت، مؤسسه الرساله.
۱۵. حرّ عاملی، محمد بن حسن، ۱۴۰۹ق، وسائل الشيعه، قم، مؤسسه آل البيت عليه السلام.
۱۶. حرانی، ابن شعبه، ۱۴۰۴ق، تحف العقول، تحقيق: علی اكبر غفاری، قم، جامعه مدرسین.
۱۷. ذهبی، شمس الدين محمد بن احمد، ۱۴۱۳ق، تاريخ الاسلام ووفيات المشاهير و الأعلام،

- تحقیق: عمر عبدالسلام تدمری، چاپ دوم، بیروت، دار الکتب العربی.
۱۸. سید رضی، محمد بن الحسین، ۱۳۷۹ ش، نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، چاپ اول، قم، مشهور.
۱۹. _____، ۱۴۱۴ق، نهج البلاغه، تحقیق: فیض الاسلام، قم، هجرت.
۲۰. شاکری، محمد تقی و همکاران، مرداد ۱۳۹۳، «ارتباط ارزش فرزند با میزان باروری در زنان مراجعه کننده به مراکز بهداشتی درمانی»، فصلنامه زنان ایران، ش ۱۰۸.
۲۱. شرف الدین، سید حسین و چراغی کوتیانی، اسماعیل، زمستان ۱۳۹۳، «نقش فرهنگ و ساختارهای فرهنگی در تحولات جمعیتی»، فصلنامه معرفت فرهنگی اجتماعی، ش ۲۱.
۲۲. شعیری، محمد بن محمد، بی تا، جامع الأخبار، نجف، مطبعة الحیدریة.
۲۳. طباطبایی، سید محمد حسین، ۱۴۱۷ق، المیزان، چاپ پنجم، قم، انتشارات اسلامیة جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۴. _____، ۱۳۷۴ ش، المیزان، ترجمه: سید محمد باقر همدانی، چاپ پنجم، قم، انتشارات اسلامی جامعه مدرسین.
۲۵. طبرسی، حسن بن فضل، ۱۴۱۲ق، مکارم الأخلاق، چاپ چهارم، قم، شریف رضی.
۲۶. عیاشی، محمد بن مسعود، ۱۳۸۰ق، تفسیر عیاشی، تحقیق: سید هاشم رسولی محلاتی، تهران، چاپخانه علمیه.
۲۷. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷ق، کافی، تحقیق: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، چاپ چهارم، تهران، دار الکتب الاسلامیة.
۲۸. مجلسی، محمد باقر، ۱۴۰۳ق، بحار الأنوار، چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۲۹. نوری، حسین بن محمد تقی، ۱۴۰۸ق، مستدرک الوسائل، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.